

NAMŲ KONCEPTAS LIETUVIŲ KALBOJE IR KULTŪROJE

Kristina Rutkovska

Polonistikos centras
Vilniaus universitetas
Universiteto 5, LT-01513, Vilnius
El. paštas: kristina.rutkovska@gmail.com

ĮVADINĖS PASTABOS

Nuo seniausių laikų Lietuvos teritorija skirstoma į etnografinius regionus, kurių kiekvienas pasižymi jam būdingais kultūriniais ypatumais, savita gyvensena ir netgi gyventojų charakterio bruožais. Šis fenomenas ligi šiol tebegyvas kiekvieno lietuvių sąmonėje. Kiekvienas iš regionų iki mūsų laikų turi gerai išlaikytas tarmes, kurios atsispindi ir įvairių, istoriškai žvelgiant, statinių tipų pavadinimuose. Nepaisant to, kad visoje Lietuvos teritorijoje visuotinai vartojamas visiems gerai suprantamas statinio apibrėžimas *namas*, visgi etnografinėje Žemaitijoje gyvenamajam pastatui pavadinti vartojamas žodis *troba*, Rytų Aukštaitijoje – *pirkia*, o vakarinėje Aukštaitijos dalyje – *gryčia*. Suvalkijoje išsaugoti net trys namų pavadinimai – *grinčia*, *pirkčia* ir *stuba* (Butkevičius 1958, 157, LEB 1964, 216, Kačinskaitė ir kt. 2008, 12). Veikiausiai, šis kaimo gyvenamasis namas kadaise turėjo atrodyti taip, kaip jį aprašė žymus XIX a. lietuvių rašytojas, etnografas ir istorikas Simonas Daukantas:

[1] *Pirmasis jų (žemaičių) trobesys tose giriose vadinos „nams“, arba „namas“, „namaitis“ [...]. Tas trobesys, kurį šiandien dar daugioj vietoj gal regėti, buvo pailguotinas ketvirtainis, be lubų, į pietus su skliautais, kuriuose netoli čiukuro buvo trys langeliai, rąste išpjauti, vienas aukščiau, o du žemiau per du rąstu, platumo kaip balandis galėjo įlėkti, nuo vanago vejamas, ir dūmai išrūkti* (Daukantas 1976, 429–430).

Nuo seno namai buvo laikomi didžiausia vertybe, per amžius keitėsi namo formos, statymo būdai ir priemonės, bet žmogaus santykis su namais liko nepakitęs:

[2] *Visų trobesių kompleksas su juos supančiais medžiais, tvoromis, vaismedžių sodais vadintas „sodyba“, senoviškiau – „sėdyba“. Tai vieta, kur šeima yra įsikūrusi, kur gyvena, dirba, augina vaikus. Lietuviuvi jo sodyba buvo tarsi pasaulio centras. Visais istorijos laikais lietuvis šventai saugojo savo tėvų, senelių ir prosenelių gyventą vietą, namus. Tai buvo jo Tėviškė. [...] jo tvirtovė ir šventovė. [...] Lietuviuvi namų sąvoka buvo daugiareikšmė. Meilė namams liudijo ir mūsų protėvių rūpinimąsi ne tik sodybos grožiu, bet ir joje gyvenančios šeimos santykių darna: dora šeima – tai iš tikrųjų gražūs, geri namai* (Vyšniauskaitė 1999, 7).

Lietuvio namų vaizdas iki šių dienų giliai išsiskinęs liaudiškame diskurse – tam tikru idealu laikomi namai kaime, kuriuose prabėgo gražiausios vaikystės akimirkos. Lietuvių literatūrologijoje egzistuoja net specialus terminas – „kaimiškoji literatūra“, skirtas gyvenimą kaime vaizduojančiai literatūrai pavadinti. Dėl šios priežasties lietuviškųjų namų aprašymas neatsižvelgus į etnografinį diskursą (bent jau į paremijas ar liaudies kalbos klišes) būtų tiesiog neįmanomas.

Lietuvis labiau nei kas kitas yra susijęs su kaimu. Savita kaimiškojo gyvenimo dokumentacija yra laikomas dvidešimttomis *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ), kuriame pateikiama senoji, tarmių ir kiek kukliau dabartinės lietuvių kalbos leksika. Jame itin gražiai dokumentuojama įtvirtintos kalboje ir per kalbą mus veikiančios liaudies pasaulio vizija ir puoselėjamos vertybės. Archajiška yra lietuvių kalba – archajiškas ir glūdintis joje santykis su namais. Dar vienu skiriamuoju LKŽ leksikos požymiu minimas daugiakultūriškumas, pasireiškiantis daugiasluoksne svetimų – prūsų, vokiečių, lenkų, baltarusių ir rusų – kalbų leksika. Vartojami šnekamojoje bei tarminėje kalbos atmainose šie žodžiai įeina į sustabarėjusių žodžių junginių bei posakių sudėtį, atspindėdami kartu etninę pasaulėžiūrą formuojančią tautos istoriją.

Lietuvio namų vaizdo klausimus ne kartą gvildeno lingvistai, etnologai, folkloristai ir literatai. Darbų, skirtų šiai temai nemažai, todėl čia bus paminėti tik keli, labiausiai reprezentatyvūs.

Namų aprašymo elementų esama Birutės Jasiūnaitės darbuose (2010, 29–54), tiriančiuose tarminę frazeologiją liaudies kultūros kontekste. Juose aprašomi „velnio namai“, t. y. mitologinės būtybės, turinčios savo konkrečią buvimo vietą (namus, tvartą, bažnyčią) namai. Angelės Vyšniauskaitės knygoje, naudojantis gausia kalbine (įvairūs namų pavadinimai, frazeologija) bei folkloro (mįslės, tikėjimai, patarlės) medžiaga, aptariama kultūrinė namų vertė. Tipiškuose kalbotyros darbuose tiriama su namais susijusi leksika (Stunžinas 2005, 2011a, 2011b). Gausiausiai namų tema gvildinama etnografijos ir folkloro srities darbuose, skirtuose namų statyboms / konstrukcijoms (Statkevičius 1990, Butkevičius 1958, 1971) bei papročiams, susijusiems su namais (Klimka 2011; 2012), mitologijai semiotiniu aspektu (Vaitkevičienė 2002). Namų viziją poezijoje aptarė Brigita Speičytė (2003), liaudies dainose – Vaidė Gaudiešiūtė (2007), Marcelijus Martinaitis (2000).

TYRIMO TIKSLAS, MEDŽIAGA IR METODAS

Šiame straipsnyje siekiama pristatyti vadinamą „naivųjį“ NAMŲ vaizdą, išsiskinęs lietuvių kalbos vartotojo sąmonėje. NAMŲ vaizdo rekonstrukcija vykdoma, remiantis Jerzio Bartmińskio, atstovaujančio Liublino etnolingvistinei mokyklai, pasiūlyta kalbos pasaulėvaizdžio teorija, kurios

pasekėjų esama visoje Europoje¹. J. Bartmiński kalbos pasaulėvaizdį apibrėžia kaip „kalboje išreikštą pasaulio interpretaciją, kurią galima nusakyti teiginių apie pasaulį kompleksu. Tai gali būti teiginiai arba įtvirtinti pačioje kalboje, jos gramatinėse formose, žodynuose, standartizuotuose tekstuose (pvz., priežodžiuose), arba tų formų ir kalbos formų implikuojami“ (Bartmiński 1990, 110). Kalbinis ir kultūrinis tikrovės fragmento, objekto (ar reiškinio) vaizdas vadinamas konceptu, kurio turinį sudaro ne tik pažintinio, bet ir emotyviojo bei pragmatinio pobūdžio žinios, kylančios individualios ir visuomeninės patirties pagrindu (Bartmiński, Chlebda 2013, 71).

Remiantis Liublino etnolingvistinės mokyklos atstovų daromomis prielaidomis, kalboje įtvirtinti teiginiai apie tam tikrą objektą turi būti išgvildenami iš skirtingų kalbinių šaltinių, grupuojami aspektais (pagal pakategorės, ar kitaip fasetais) (Bartmiński, Niebrzegowska 1998, 215) taip, kad jų pagrindu galima būtų rekonstruoti tam tikros kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovo sąmonės turinį. Tiriant kalbines tikrovės objekto ar reiškinio ypatybes būtina siekti atskleisti bazinį jo vaizdą, arba įsivaizdavimą (Bartmińska 2014, 77). Atkurtas, pasitelkiant skirtingus tekstus, šis vaizdas įgyja nevienodą pavidalą. Stiliaus ir tipo, laiko ir aplinkybių pagrindu diferencijuoti bazinio vaizdo variantai įvardijami pasaulėvaizdžio profilio terminu (Bartmiński, Niebrzegowska 1998, 217). Taigi, siekiant rekonstruoti pilną, įvairiapusį objekto vaizdą, tyrimams privalu pasitelkti skirtingą kalbinę medžiagą. Dėl šių priežasčių kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose turi būti naudojami trijų tipų duomenys: sisteminiai, gauti anketavimo būdu bei tekstiniai (taip vad. S–A–T)².

Svarbiausi yra **sisteminiai** duomenys, kai sąvoka ir perteikiantis ją žodis tiriami neatsiejamai nuo leksinių semantinių ryšių tinklo, kurio dalimi esti. Pastarojo pagrindą sudaro tiek paradigminiai ryšiai (hiperonimai / hiponimai, sinonimai, antonimai, gramatiniai ir semantiniai derivatai), tiek sintagminiai ryšiai (junginiai, į kurių sudėtį įeina tiriamas žodis, pvz., *laisvė, lygybė, brolybė*; kolokacijos; frazeologizmai; patarlės, kaip mažiausi tekstai – klišės). Duomenys imami iš mokslinių darbų bei žodynų (bendrųjų, etimologinių, frazeologizmų, sinonimų ir antonimų). Naudojantis bendraisiais žodynais, nesiribojama vien leksemų definicijomis, atsižvelgiama į visus žodyno straipsnyje esančius duomenis: ir kolokacijas, ir citatas, iliustruojančias antraštinio žodžio vartoseną.

Antrą duomenų tipą sudaro **anketiniai (eksperimentiniai) duomenys**. Kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose naudojamos pažintinio pobūdžio, „kognityvinės“, anketos, kurių tikslas atskleisti, kaip respondentai supranta tam tikrą žodį. Laikantis metodologinių nurodymų,

¹ Ši metodologija, kurią taiko projekto EUROJOS (2009–2015) dalyviai (mokslininkai iš įvairių Europos šalių, kaip: Lenkija, Lietuva, Čekija, Slovakija, Rusija, Baltarusija, Ukraina, Kroatija, Serbija, Bulgarija, Vokietija, Didžioji Britanija, Prancūzija, Portugalija) duoda pagrindą toliau vystyti etninius projektus.

² Tokio pobūdžio medžiaga buvo naudojama slavų ir jų kaimynų kalbos pasaulėvaizdžiui tirti „Aksiologiniame leksikone“ (le. *Leksykon aksjologiczny*) (LASiS 2016, 10).

respondentui užduodamas tik vienas atviras klausimas: „Kas / koks, Tavo manymu, yra tikras X-as?“ / „Kas, Tavo manymu, sudaro tikrąją X-o esmę?“. Į klausimą įpintas modifikatorius „tikras“ nukreipia respondentų dėmesį būtent į subjektyvųjį objekto, pavadinamo žodžiu, įsivaizdavimą, o ne į realiai (objektyviai) egzistuojantį objektą. Formuliuotė „sudaro esmę“ sutelkia dėmesį į svarbiausias savybes, o ne į antraeiles. Anketas turi užpildyti mažiausiai 100-to asmenų grupės, iš jų 50 proc. vyrų ir 50 proc. moterų, humanitarinio ir realiojo profilio studentai. Studentai tokio tipo tyrimams pasitelkiami dėl kelių priežasčių. Visų pirma, šios grupės atstovai gali būti palyginami tiek amžiaus, tiek „mentaliteto“ atžvilgiu tarpkultūriniu mastu. Antra, dėl savo sudėties ši grupė gali atstovauti visai visuomenei.

Trečiam duomenų tipui priklauso įvairių žanrų **tekstai**, vertinami kaip kalbos sistemos manifestacija; juose esama tiek visuomeninio susitarimo, tiek individualios kūrybos elementų (Bartmiński 2006, 14). Tyrimui imama 200–300 kontekstų iš pasirinktų tekstų, priklausančių bendriniam, kasdieniam, stilistiškai neutraliam kalbos variantams. Pagrindinį tyrimo šaltinį turi sudaryti mokslo populiarinamojo postilio tekstai ir daugiatispaudė spauda, atitinkamai diferencijuota ideologijos ir pasaulėžiūros aspektais bei parinkta atsižvelgiant į idėjinių pažiūrų visumą.

Medžiaga gali būti imama iš tekstynų, bet atsargiai. Svarbu tekstynų medžiagą apdoroti analitiškai – interpretuoti tekstų fragmentus įsigilinant į jų esmę. Tai, kas stereotipiška, įvedama presupozicijoje, o ne asertyviai. Asmeniniai sprendimai turėtų dominti tik tiek, kiek jie yra relevantiški kultūros ir etnolingvistikos atžvilgiais (gali būti siejami su sustabarėjusiais teiginiais apie pasaulį).

Formuluojant sintetinį apibūdinimą, sukaupiti duomenys turi būti apdorojami laikantis **kognityvinės definicijos** prielaidų (Bartmiński 1988, 169–170). Pastaroji skiriasi nuo leksikografinių definicijų tipų, nes jos tikslas – „išsiaiškinti, kaip kalbantieji supranta daiktą, kaip visuomeniškai įtvirtintos kalba ir kalbos vartojimu suvokiamos žinios apie pasaulį, kaip kategorizuojami jo reiškiniai, pastarųjų požymiai ir vertinimai. Analizės būdu suformuluota kognityvinė definicija yra pasakojamojo pobūdžio. Tokį pasakojimą sudaro stereotipiniai (standartiniai) motyvai kaip minimalūs diagnostiniai kontekstai. Stereotipiniai objekto įsivaizdavimai transformuojami į „scenarijus“, kurių pagrindu išskyla visa, susiję su X – tai, ką X veikia, kur yra, su kuo sąveikauja / bendrauja ir t. t.“ (Niebrzegowska-Bartmińska 2007, 98).

Tiriant lietuvių *NAMUS*, naudotasi lietuvių kalbos žodynais (LKŽ, DLKŽ, AŽ, BLKŽ), dvikalbiais žodynais, tekstynais (DLKT), priežodžių ir patarlių žodynu (PŽ), frazeologizmų žodynu (FŽ), populiariaja daugiatispaudė spauda, internetiniais portalais (žr. šaltinius). Faktiškai išanalizuoti visi su tiriamą sąvoką susiję sisteminiai duomenys – apdorota beveik visa leksemų *namai* / *namas* medžiaga, esanti LKŽ. Kruopščiai išanalizuoti gausūs derivatai, taip pat tarminiai ir

senoviniai žodžiai – tai, suprantama, turėjo įtakos lietuviškųjų NAMŲ profilių sistemai. Toliau pristatoma šiuolaikinė NAMŲ vizija bei atskleidžiama tiriamos sąvokos genezė.

TIRIAMOJI DALIS

I. Sisteminiai duomenys

1. Definicija

Lietuvių kalboje yra dvi gramatinės formos, vartojamos *namams* pavadinti: *namas* vns. ir *namai* dgs. Abu žodžiai pasižymi daugiareikšmiškumu. Vienokias jų definicijas pateikia LKŽ, šiek tiek kitokias DLKŽ.

LKŽ *namas* apibūdinamas taip: 1. 'gyvenamasis ar šiaip koks trobesys'; 2. 'šeimos ūkis, sodyba'; 3. 'šeimyna, žmonės, drauge gyvenantys'; 4. 'tvartas'; 5. 'atskirai pastatytas nedidelis trobesys su virykle vasarai'; 6. 'priemenė'; DLKŽ – 'gyvenamasis trobesys'.

Pagal LKŽ, *namai* – tai: 1. 'gyvenamasis ar šiaip koks trobesys'; 2. 'nuolatinė gyvenamoji vieta'; 3. 'šeimos ūkis, sodyba'; 4. 'šeimyna, žmonės, drauge gyvenantys'; 5. 'kokia nors valstybinė, visuomeninė ir pan. įstaiga; pats tokios įstaigos pastatas'; 6. 'minkštakūnių ar kitokių gyvių raginis apdangalas, šarvas, kiautas'; 7. 'nuovala, placenta'. Pagal DLKŽ, tai: 1. 'gyvenamasis ar šiaip koks trobesys'; 2. 'gyvenamoji vieta'; 3. 'šeimos ūkis, sodyba'; 4. 'drauge gyvenantys žmonės, šeimyna'; 5. 'kokia nors visuomeninė įstaiga'.

Iš LKŽ (1941–2002) ir DLKŽ (2006) pateiktų apibrėžimų matyti, kad šiuo metu linkstama specifikuoti leksemos *namas* reikšmę ir sieti pastarąją tik su gyvenamosiomis patalpomis. Leksemos *namai* atveju išlaikomos penkios jos reikšmės, nors reikšmės susiaurėjimas irgi pastebimas (archajinių ir tarminių reikšmių definicijoje nebeliko). Definicijos išryškina tris pagrindinius namų aspektus: fizinį – gyvenamasis trobesys ir *platesnė* erdvė, kurioje yra kitų pastatų; socialinį – *nuolat kartu* gyvenantys asmenys, šeimyna; funkcinį – namai, ne tik tarnaujantys namiškiams, bet turintys visuomeninę paskirtį, su kuria susiję baziniai NAMŲ sąvokos komponentai.

2. Etimologija

Wojciechas Smoczyński lietuviškas leksemas *namai* 'šeimos lizdas ir jo nariai', taip pat 'tvartas' (SD), ir *namas* 'gyvenamasis trobesys' sieja su ind. **dom-o-* grįsdamas šį santykį priebalsių d-m > n-m asimiliacija; plg. gr. *δῶμος* 'namas, namų ūkis, buveinė, slėptuvė'. Autoriaus nuomone, šias sąsajas liudija ir kiti lietuviški dariniai. Senovinis loc. sg. *namiē* (dabartinėje kalbojerieveiksmis; plg. lot. *domī*) įeina į archajinio darinio *namié-ga-s* 'namiškis', pažodžiui 'bėgiojantis po namus', sudėtį. Šaknį *-u-* (lot. *domus* ir sen. sl. *domъ, -u*) liudija darinys *namù-darbis* 'namų darbininkas', taip pat leksema *namūn-aītis* 'šeimininko sūnus', susijusi, beje, su

**namūnas* ‘šeimininkas’, plg. *namūnai* le. ‘namiškiai’. Šią formą galima sieti su loc. sg. **namuo* ≥ **namū*, panašias vedų formas *dámū-nas* ‘namų ponas, savininkas’ su loc. **damū*, plg. lot. *domū*, obok *domī* (Smoczyński 1982, 224–225; 2007, 416).

3. Sinonimai

Leksema *namai* turi gausų sinoniminių žodžių, kvazisinonimų bei hiperonimų inventorių. Didžiąją pastarojo dalį sudaro tarminiai žodžiai, vartojami tam tikrose Lietuvos teritorijose, dažnai žymintys įvairius namų tipus. Robertas Stunžinas sukaupė net 225 terminus – liaudiškus namų ar jų elementų žodžius. Šiuos žodžius jis išrinko iš tarmių žodynų, lietuvių kalbos atlasų bei LKŽ – iš viso išskyrė 27 su namais susijusias sąvokas. Pastarosios sudaro apie ketvirtadalį (27 proc.) visų namų pavadinimų, iš jų trečdalis – skoliniai. R. Stunžinas išanalizavęs namų definicijas, daro išvadą, kad namų apibrėžimai dažniausiai fiksuoja tiek namų vertę, tiek jų kokybę, rečiau namo statybos būdą, laiką (seni / nauji namai), dydį (dideli / maži namai). Namo dalių pavadinimai dažniausiai motyvuojami savo paskirties ir padėties ar vietos (Stunžinas 2011, 146–152).

Labiausiai paplitę sinoniminiai *namų* pavadinimai gali būti siejami su keliomis pagrindinėmis šaknimis, pasižyminčiomis fonetinių ir morfologinių variantų gausa. Šios leksemos yra daugiareikšmės, paprastai pavadina kaimo namą ir jo dalis. Tai pavadinimai, susiję su keliomis semantiškai skaidriomis šaknimis: *gyv-*: *gyvenimas*; *but-*: *butas*. Dažni ir atskiras patalpas pavadinantys žodžiai, kurių ryšys su namais šalutinis: *pirk-*, *pirt-* (maždaug ‘pirtis; linų džiovykla’): *pirkia*; *trob-* (semantiškai susijęs su reikšme ‘mažas namelis, laukuose pastatyta palapinė iš šakų’): *troba*; *šlaj-* (susijęs su reikšme ‘miško juosta; ‘kreivas’) *šlajus*; *dub-* (susijęs su reikšme: ‘duba; drevė; slėnis’): *duba*. Kartais pavadinimas asocijuojasi su namų darbais ar namo padėtimi: *apseigos* (susijęs su *apieigos* ‘namų turto priežiūra’), *prieš-* (susijęs su reikšme: ‘priešais’): *priešinė*.

Iš skolinių minimi pavadinimai: *grinyčia*, *gryčia* (brus. *грыдница*), *rūmas* (plg. vok. *Raum*), *bakūžė* (vok. dial. *backhus*), *budavonė* (le. *budowanie*), *budinkas* (le. *budynek*, brus. *будынак*), *istuba* (vok. *Stube*, lot. *istaba*, *istuba*), *ūta* (vok. *Hütte*). Aptinkama ir hibridinių darinių, pavyzdžiui, su lietuviškais formantais arba dvišaknių derivatų: *gryčiotė* ‘mažybinė gryčios forma, mažybiškai apie namus’, *šeimynstubė* ‘gimtieji namai’. Visa tai liudija, kad skoliniai įsitvirtino lietuvių kalboje, įgydami „gimtąsias“ konotacijas.

Galima kalbėti apie skirtingus namų tipus ir atitinkamai apie atskirus kiekvieno tipo pavadinimus: molinis namas, kuriam pavadinti greta lietuviškų leksemų vartojamas ir slavų kilmės pavadinimas: *molinalė* ‘molduobė’, *plūktinis* ‘iš molio plūktas’, *lepenka* (le. *lepianka*); mūrinis namas turi kelis pavadinimus, iš jų du slaviskus: *kaminyčia* (le. *kamienica*), *mūras* (le. *mur*, vok. dial. *mur*) ir du hibridinius: *mūrinė*, *akmenyčia*; „dūminiai“ namai apibrėžiami pasitelkiant dvi lietuviškas leksemas: *pakurtrobė*, *rūkynė* (šaknys *kur-*, *rūk-* susiję ‘kurti, rukti’; ‘dūmai’).

Seniems ir menkiems namams pavadinti lietuvių kalboje vartojama 10 sinoniminių leksemų: *laužas* (plg. taip pat: 'krūva dirvų, šakų, malkų, sudėtų deginti, židinyš'; 'kažkas suversta'; 'lokio guolis'), *laužynas* (taip pat: 'vieta miške, kur daug prilūžusių šakų, žabų'; 'deganti malkų, šakų krūva'; 'lokio guolis'; 'apsileidęs vyras'); *lūšna*; *numpalaikiai* (*palaikis* 'senas, dėvėtas'); *pašiūrė* (taip pat 'menka trobelė'); *pirtis* (taip pat 'pėrimasis'); *sentrobė* (*sena troba*), *trobapalaikė*, *trobesikė*, *trobelšė*; *landa* (taip pat 'laka'). Šia reikšme vartojami ir neigiamai konotuoti skoliniai: *gryčia* (brus. *грыдуца*), *balaganas* (rus. *балаган*) *kalupka* (le. *chałupa*), *kamurka* (le. *komórka*, rus. *каморка*), *bakūžė* (vok. dial. *backhus*), *būda* (le., brus. *buda*). Galima išvardyti nemažai ir neigiamai konotuotų hibridinių darinių, pvz.: *gryčpalaikė* (*palaikis* 'senas, dėvėtas'), *šunbūdė* (*šuns*).

Sudarant namų pavadinimus, neišvengiama metaforinių perkėlimų, kai namams pavadinti vartojami su gyvūnų pasauliu susijusių daiktų pavadinimai; paprastai tokios leksemos daugiareikšmės, tad vartojamos tiek namams, tiek tėvynei ar šeimai įvardyti: *gūžta* 'vieta, kur paukštis deda kiaušinius arba peri; lizdas; namai'; *lizdas* 'gūžta; namai; tėviškė; šeima'. Šiuose pavadinimuose pabrėžiama garbinga namų paskirtis – būti vieta, skirta šeimai susikurti, būti vieta, į kurią nuolat paukščių pavyzdžiu grįžtama.

Pastebimas ir metoniminio perkėlimo reiškiny, kai namų dalį žymintis žodis vartojamas visam namui ar namams pavadinti: *kampas* 'kertė; kraštas; kambarys, pastogė; namai'; *pašalys* 'vieta palei kraštą; krantas; kraštas; namai'; *kertė* 'kampas; garbingiausia vieta už stalo (kampe); namai'; *pastogė* 'vieta po stogu; pašiūrė; antlubiš, namai'; *slenkstis* 'durų staktų apačia; namai'. Tai pavadinimai, taip pat vartojami klišiniuose tekstuose. Etnografijos darbuose dažnai pabrėžiama sakralinė minėtų namų dalių (*kampas*, *kertė*, *slenkstis*) funkcija, kas tiesiogiai siejasi su didesne namų verte bei ypatingu vaidmeniu, kurį jie atlieka namiškių gyvenime.

LKŽ pateikia gausų gyvenamąją vietą, sodybą apibūdinančių leksemų skaičių. Didelę pastarųjų dalį sudaro veiksmazodžio *būti* vediniai: *būklė*, *buveinė*, *būstas*, *būtinė*, *būtuvė*, *buvainė*, *būvas*, *buveinė*, *buveinė*, *buvykla*, *buvynė*, *būvis*, *nuobūta*; veiksmazodžių *sėdėti*, *stovėti*, *statyti*: *sėdėtuvės*, *sėdynė*; *stovimoji*, *stoviamoji*, *pastatas*, *statinys* vediniai. Gyvenamajai vietai žymėti taip pat vartojami žodžiai: *giminė*, *tėviškė*, *tėvynė*, *tėvynystà*, *vieta*. Leksemos *giminė* vartojimas namams pavadinti pabrėžia jų – kaip vietos, skirtos šeimai susirinkti – paskirtį, tuo tarpu namų vadinimas *tėvyne* – metaforiškai išplečia jų ribas.

Definicijose bei etimologijoje išryškėjantys baziniai NAMŲ sąvokos komponentai dėl gausybės sinoniminių (ir kvazisinoniminių) sąvokų įgyja papildomos reikšmės; išskyla nauji, esminiai NAMŲ sąvokai suprasti, semantiniai jų aspektai / komponentai. Pasirodo, namai kaip pastatas (fizinis namų aspektas) gali būti statomi iš įvairių medžiagų, gali būti įvairių formų, dydžio ir kokybės. Pastaroji yra itin svarbi, priklauso nuo dydžio, formos, statybų trukmės. Menkas ir apleistas namas

prilyginamas gyvūnų laikymo vietai (*landa, šunbūda*). Palankų neturtingų namų vertinimą parodo mažybinių ir maloninių formų vartojimas jiems pavadinti. Namų erdvė itin svarbi ir reikšminga, jai priskiriama vieta ir už pačių namų ribų (*panamė, apynamė*); namas gali stovėti ir atokiai nuo kitų namų, laukuose ar miške (*troba, šlajus*). Namams priskiriamos įvairios funkcijos – čia dirbami buities ir ūkio darbai (*apseigos, prikliai*). Tačiau pagrindinė jų funkcija ir paskirtis – ne tik suteikti šeimai gyvenamąjį plotą (*gyvenimas*), bet tapti vieta, svarbia ritualiniu aspektu (*kertė, kampas*), į kurią nuolat grįžtama (*lizdas*) ir kuri yra tėvynė (*tėviškė*). Taigi, čia taip pat išryškėja NAMŲ kaip pasaulio pradžios, sakralinio centro, su kuriuo visą gyvenimą ar net kelias kartas sieja nenutrūkstamas ryšys, suvokimo komponentas.

4. Antonimai

Antonimų žodyne (AŽ) pateikiamos antonimų poros, kurių pagrindą sudaro sustabarėję žodžių junginiai, įeinantys į stambesnių kombinacijų sudėtį:

namai ‘gyvųjų buveinė’ <--> *kapai* ‘mirusiųjų laidojimo vieta’: *Kur gyvenu – ten namai, kur numirsiu – ten kapai*;

namai ‘ta vieta, kur gyvenama ar meldžiamasi’ – *lindynė* ‘menka, ppr. nepadori užėiga’: *Mano namai vadinsis maldos namais visoms tautoms, o jūs pavertėte juos plėšikų lindyne*;

namai ‘gyvenamoji vieta’ – *pasaulis* ‘visas žemės rutulys’;

namai ‘vieta, kur gyvenama’ – *svečiai* ‘vieta, kur lankomasi’: *Namuose nebūk svečias, o svečiuose – gaspadorius*.

Panašaus pobūdžio poros pabrėžia jau anksčiau išryškėjusias namų kaip nuolatinės žmogaus gyvenamosios vietos funkcijas, papildydamos jas tokiu aspektu kaip maldų kalbėjimo namuose poreikis (tai jau nebėra pagoniškoji namų sakralumo interpretacija). Jose taip pat iškeliami savo ir svetimo opozicija, mat pasaulis ir svečiai – tai namams priešingos erdvės, pabrėžiančios individualią ir nekintančią namų vertę, jų palankią dvasią žmogui, o kartu nepalankų (o gal net ir priešišką) pasaulio nusiteikimą žmogaus atžvilgiu. Taigi, čia kyla savųjų namų – namų, esančių nuosavybe – motyvas, pagrįstas, beje, ir papildytas taip pat kito tipo kalbinių duomenų.

5. Derivatai

Namų pavadinimų bei susijusių su jais derivatų grupė pasižymi dideliu įvairumu. Labiausiai išsiplėtusias derivatų grandines sudaro: pagrindinių žodžių mažybinės formos; žodžiai, pavadinantys namų gyventojus arba asmenis, koku nors būdu susijusius su namais; žodžiai, įvardijantys judėjimą namų link arba buvimą juose (prieveiksminiai dariniai); žodžiai, žymintys namų funkcijas; pavieniai derivatai, žymintys namų charakteristikas jų kultūrinių konotacijų kontekste.

Pagrindinių žodžių mažybinių formų grupė kone gausiausia ir konotuojama teigiamai: *namunėlis, namužė, namulytėliai, namužytužiai, nameliai, namučiai; lūšnelė, trobelė, pirkelė, kiutėlė*.

Vediniai su mažybinėmis priesagomis kartais žymi menką, skurdų namą: *nameliūkštis, namiūkštis; trobelšė, lūžtikė*. Tačiau jie taip pat reiškia pozityvų požiūrį į pavadinamą objektą, žymi emocinį namo gyventojų ryšį su juo.

Grupė darinių, žyminčių namo gyventojus arba kitaip su namu susijusius žmones, kurių darybinį pamatą sudaro leksema *namas*, taip pat gausi. Paprastai šiai grupei priklausantys žodžiai pavadina šeimos nari: *namiškis, namykštis, namietis, namynas, namiegas*; panašią reikšmę išsaugoję ir būdvardiniai vediniai: *namýkščias* adj., *namýkštis, -ė* adj., *naminykštis, -ė* adj. Kartais tokiais žodžiais vadinamas ir namą sergėjantis asmuo, sargas: *namsargas, namsargis*. Iš darinių su pamatu *nam-* minimi ir sudėtingos semantinės struktūros dariniai, reiškiantys žmogaus, susijusio su namais, atliekamas funkcijas: *namininkas (-inykas)* 'šeimynos narys, saviškis; namiškis; namų savininkas; šeimininkas; kas turi ūkį, kilęs iš ūkio; kas saugo namus, užkuryš'. Derivatų, žymintys asmenis, mėgstančius laiką leisti namie, gali įgyti tiek neigiamas, tiek teigiamas konotacijas: *nameišis, namisėda, namūkas*. Sudėtinga semantinė struktūra, reiškiančia namiškio santykį su namais, pasižymi keli dariniai: *išnamis* 'kas iš namų viską neša (šeimos paslaptis); kas neturi namų; kampininkas' ir siauresnę reikšmę turintys dariniai: *įnamis* 'žmogus, neturintis nuosavos pastogės ir gyvenantis pas svetimus, kampininkas, nuomininkas'; *inbuvis* 'žmogus, neturintis nuosavos pastogės ir gyvenantis pas svetimus, kampininkas, nuomininkas' arba šiandien plačiai vartojamas žodis, pasižymintis aiškiausia semantinė struktūra – *benamis* 'kas be namų, neturintis namų'. Namų neturėjimo faktą išryškina veiksmažodiniai vediniai arba veiksmažodinių daiktavardžių vediniai su semantiškai rekšminiu pamatu, pvz.: *įnamiauti* 'būti įnamiu, be namų', *įnamiavimas* 'benamiškumas'; *benamiškumas* 'neturėjimas namų'.

Dažnai menkų, skurdžių namų gyventojus pavadinantys žodžiai yra daugiareikšmiai – jais gali būti žymimas ne tik namo gyventojas, bet ir bežemis valstietis. Tokiais atvejais šie žodžiai įgyja neigiamas konotacijas: *trobelninkas; grytelninkas, pirtelninkas*, kitaip negu tie, žymintys valstiečius, turinčius daug žemės, pvz., *cielanamis* 'kas turi visą valaką žemės' arba didelius namus: *didžianamis* 'kas turi didelius namus, turtingas'.

Svarbiausiems asmenims namuose – šeimininkui arba jo vaikams – pavadinti taip pat vartojami vediniai iš daiktavardžio *namas*; didžioji jų dalis tarminės kilmės, ir šiandien beveik nevartojama: *nampatis* 'šeimininkas', *namūnaitis* 'ūkininko sūnus', *namunaitė* 'ūkininko duktė'. Ypatingą vardą užsitarnavo asmuo, inicijavęs namų įkūrimą: *namakuris* 'namų įkūrėjas(!)'.

Ypatingą grupę lietuvių kalboje sudaro leksemos, įvardijančios judėjimą namų link arba buvimą namuose. Paprastai tai dariniai, kurių pamatu eina *nam-* (deminutyvinis jo išplėtimas), arba rečiau dariniai su postfiksais, žyminčiais arba vietą, arba kryptį:

namo į namus': *namelio*; *namelių*, *naminai*, *namytužių*, *namol*, *namolėlin*, *namolėlio*, *namolink*, *namolinkui*, *namoliučio*, *namučion*, *namučio*, *namoliuko*, *namonais*;

namie 'namuose': *namiele*; *namielio*; *namielios*; *namiepi*; *namopri*, *namiesa*.

Gausu lietuvių kalboje ir namų funkcijas pavadinančių žodžių. Didžiąją jų dalį galima būtų priskirti kasdienei kalbai, bet šie dariniai turi savo atitikmenis lenkų kalba dvižodžių junginių pavidalu, taigi iš esmės priklauso bendrinei kalbai:

aptieknamis 'vaistinės namai', *arbatnamis* 'arbatinė', *kavnamis* 'kavinė', *auklėtnamis* 'vaikų auklėjimo namai', *beprotnamis* 'bepročių namai, prichiatrijos ligoninė', *dievnamis* 'maldos namai', *maldnamis* 'maldos namai', *elgetnamis* 'elgetų namai, elgetynas, prieglauda'; *nakovynnamis* 'nakvynės namai', *kekšnamis* 'kekšynas', *kultūrnamis* 'kultūros namai', *sargybnamis* 'sargybinė'.

Vertėtų atkreipti dėmesį į du pavienius, bet aiškiai kultūriškai konotuosus darinius. Tai žodžiai, reiškiantys virsmo namų dalimi procesą: *namėti* 'darytis naminiam'; *sunamėti* 'pasidaryti naminiam, įprasti prie namų', arba neigiamus, su sveikatos būkle susijusius reiškinius, siejančius šeimos narius: *savanamė* 'iš kartos į kartą perduodama šeimos, vienu namų liga'. Būtina atsižvelgti į dar tris derivatus, pabrėžiančius pačių namų ar buvimo vienu iš namiškių svarbą – veiksmazodinis: *namauti* 'nuolat kur gyventi, būti namiškiu'; būdvardinis: *namingas* 'turintis namus', daiktavardinis: *namykštystė* 'namų ūkis, reikalai'.

Laikantis prielaidos, kad darinių semantinėje struktūroje atsispindi tam tikros pagrindinės designato ypatybės ir jų vertinimas (Bartmiński 1984), galima išskirti kelis stipriau pasireiškiančius reikšmės komponentus, papildančius bazinės NAMŲ sąvokos turinį. Aikštėn čia iškyla emocinis ryšys su namais, kurie be jokių abejonių suvokiami ir vertinami palankiai, apgaubiami meile ir šiluma. Tai paliudija maloniniai ir mažybiniai dariniai (plg. *namunėlis*, *namulyteliai*); panašiai vertinami ir neturtingi ar skurdūs namai. Namai – tai vieta, kurioje noriai būnama, su kuria jaučiamas ypatingas nenutrūkstamas ryšis, dėl to į juos vykstama, grįžtama (šie žodžiai taip pat gali būti vartojami mažybinėmis formomis: *namytužių* – darinys su dvigubu mažybiniu formantu), namiškiai patiria tiek teigiamas (*namauti*, *namykštystė*), tiek neigiamas (*savanamė*) būsenas. Namiškis – tai svarbus asmuo, vykdamas atsakingas funkcijas namuose (*namininkas*); neigiamai užtat vertinamas asmuo, išdavęs namus arba jų neturintis (*išnamis*, *benamis*); žmogus vertinamas pagal namus, kuriuos turi (*pirtelnikas*, *didžianamis*). Tačiau priimtina ir tam tikra šeimos gradacija – šeimninkas namuose yra svarbiausias, tai namų savininkas, dievas (savo struktūra žodis *nampatis* atitinka žodį *viešpatis*, *viešpats* 'valdovas, dievas, šeimninkas'), dėl šios priežasties jo vaikams užkraunama pareiga ir atsakomybė už namus (*namūnaitis*, *namūnaitė*). Taigi, žmogus yra namų pagrindas, o namai jam – didžiausia vertybė. Visai kitokios paskirties namas be nuolatinio gyventojų. Jis nėra skirtas nuolatiniam buvimui jame ir gali atlikti visuomenės aprobuotas funkcijas

– burti žmones, noriai praleidžiančius laiką po jo stogu (*arbatnamis, dievnamis, kultūrnami*), arba izoliuoti nepalankiai vertinamus asmenis, leisti prievarta uždaryti jame tam tikrus asmenis (*kekšnamis, elgetnamis, beprotnamis*).

Vadinasi, namų vertė yra tai, kad namai – tai nuolatinė žmogaus buvimo vieta; žmogaus, kuris myli namus ir nori juose būti. Santykis su namais apibūdina patį žmogų, nuolat jaučiantį pareigą namų atžvilgiu. Bazinis NAMŲ sąvokos turinys tad papildomas naujais elementais; čia iškyla aikštėn dar vienas aspektas, pabrėžiantis paties žmogaus vertę pagal jo santykį su namais. Vadinasi, namai daro įtaką žmogui, formuoja jo asmenybę.

6. Kolokacijos, frazeologizmai

Daiktavardžio *namai* kolokacijos išrinktos iš dabartinės lietuvių kalbos žodynų (DLKŽ, BLKŽ) bei tekstyno (DLKT). Iš esmės jos apibūdina namų fizines savybes ir jo atliekamas funkcijas. Iš kontekstinio namų „elgesio“ sprendžiama apie jų teigiamą arba neigiamą vertę.

Itin išplėtotą grupę sudaro žodžiai, apibrėžiantys fizines namų savybes bei aplinką, kurioje stovi namas. Čia pateikiama tik dalis šiai grupei priklausančių žodžių:

medinis, mūrinis namas, namai in abu galu, namas su baltomis langinėmis, namas su gonkelėmis, rudas namas su gonkomis, namų stogas, naujas namas, senasis namas, pakrypęs namas, sugedęs namas, sugrius namas, statyti namus, namas ir klėtis, svirnas, namas ir sodas, namas ir tvartas, stačiakampis namas, ne namas, o sandėlis; namas nedarko gamtos; namas prie ežero.

Namai skirti esminiams gyvenimo poreikiams užtikrinti, funkcijoms atlikti – juose galima gyventi, pailsėti, ruošti valgyti, dirbti:

gyvenamasis namas, namas – tai prieglauda, namas pigus ir sveikas gyventi, namas kaimo turizmui, namų darbai, namų pramonė, namų ruoša, dirbti namie.

Šiuolaikinis namas jau skirtas vienai šeimai, yra taupus ir mobilus:

individualus, namas vienai šeimai, mobilus namas, funkcionalus namas, energetiškai pasyvus, rekonstruotas namas, ateities namas.

Namui priskiriamos žmogiškosios savybės, tokiu būdu pabrėžiant ypatingą jo ryšį su žmogumi – namas gali džiaugtis, juoktis, galvoti, jausti, atgyti, stebėti ką, nusidėti prieš ką, būti vienišas, sveikas ir t.t.:

namas sveikas, vienišas namas, negeras namas, plikas namas, garsusis namas, prislėgti namai, namai susiglaudžia, namas nebuvo kaltas, sujudo namas, namas tupėjo, namas atgyja, namas sergėjo žingsnius, namas kaltas, namas nejuto, namas judrus, namas patvirtino, kad jis to vertas, namas tarnauja kelioms kartoms, namas suvargęs, namas pranoks lūkesčius, namas daro įspūdį, namas negali apsieiti be žmonių, namas viską atlaikys, namas laikosi.

Didžiausią vertę turi namas, priklausantis nuosavybės teise; teigiamai taip pat vertinamas namas, kuriame gyvena žmonės, noriai jį prižiūrintys ir jį nuolat tebegrįžtantys:

savo namai, nuosavas namas, mano namai, tėvų namai, mūsų namas, mudviejų namas, šeimos namas, vaikystės namas, gimtasis namas, šeimnininkų namas, patėvio namas, apgyventas namas, namas, pilnas žmonių, turtingas namas, įkeistas namas, namas eina iš rankų į rankas, prižiūrimas namas, turėti namus, grįžti namo, eiti namo.

Neigiamai namai vertinami tuomet, kai priklauso nepalankiems mums žmonėms arba mūsų paliekami. Išryškėja ir apleistų namų, namų-šmėklos vizija:

tuščias namas, nuskurdęs namas vaiduoklis; išeiti iš namų, pragerti namučius.

Žmogaus prisirišimą prie namų išreiškia gausūs vertinamojo pobūdžio žodžiai – juose pastebimas namų grožis, čia namai yra įkuriami, o ne statomi, apgaubiami meile ir šiluma:

gražūs namai, jaukus namas, šviesus namas, pasaka ne namas, nuostabaus grožio namai, puikus namas, gražiausias namas, namas kaip durys, didžiulis namas, namas kris širdin, namas atsiras iš meilės, namas ypatingas, namas vertas milijono, užburtas namas, namas sukurtas, nutapytas namas.

Bet turima taip pat: *nelemtas namas, nebe namas, svetimas namas.*

Frazeologizmų ir patarlių žodynuose (FŽ; PŽ) pateikiami frazeologizmai, sudaryti su daiktavardžiu *namai / namas*: nepalankiai vertinamas asmuo, mėgstantis daug laiko praleisti namie (*naminis šuo, namų kuolas*), bet svarbiausias asmuo namuose yra vertinamas: *namų / gyvenimo raktas, namų zomkas, namų ranka*. Viename name gyvenantys žmonės paprastai sutaria: *kaip vieno namo* ‘apie gerai sutariančius’. Vienas iš ištirtų junginių susijęs su šlove: *namų šlovė*, kuri gali būti ir sudrumsta: *namų liga* ‘šeimos nešlovė; vargas’. Itin pavojingas priešiškausi nusiutekęs namiškis – *namų vagis*.

Kolokacijų analizė atskleidžia *namo*, visų pirma kaip pastato, viziją. Išskiriamos tokios jo dalys: stogas, gonkos, langinės; paprastai namas stovi tarp kitų sodybos pastatų, arti gamtos ir vis tebeturi įtakos santykiams tarp jame esančių asmenų. Fizinis, lokatyvinis ir socialinis aspektai papildomi nauju turiniu bei vertinimu – teigiamai žiūrima į namus, esančius kieno nors nuosavybe ir pasižymintį savo šeimnininko savybėmis. Žmogus su meile kuria namus sau ir namiškiams bei saugo namų šlovę.

7. Sinonimai, derivatai ir kolokacijos dvikalbiuose ir daugiakalbiuose žodynuose

Reikšmingą medžiagą, rekonstruojant kalbos pasaulėvaizdį, sudaro dvikalbiai žodynai. Wojciechas Chlebda daro prielaidą, kad žodynas iš esmės yra visuomenės diskurso dalis ir siekia apimti visą tam tikros kalbinės ir kultūrinės bendruomenės turimų sąvokų *universumą*. Juo mažesnės apimties yra žodynas, tuo stipriau tam tikrą aplinką perteikia jo antraštiniai žodžiai

(Chlebda 2010, 202, 204). Toliau pateikiami keli lietuvių-lenkų namų vaizdavimo pavyzdžiai, paimti iš XIX rankraštinų žodynų, kuriuos sudaro lietuvių ir lenkų kalbinė medžiaga:

Dionizo Poškos *Lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas* (I 181–182) pateikia tokį leksemos *namas / namai* (le. *dom*) aiškinimą: Dom – lit. *numay, buta, troba, stuba*. Dom, domowstwo, pomieszkanie – lit. *numay, gyvenimaf*. Dom, drewniany – lit. *butas medinis, ysz medžia*; murowany – lit. *murinis*; ceglany – lit. *plitinis*; kamienny – lit. *akmeninis*; kamienica – lit. *akminiczia*; zamek – lie. *gintuwe*; pałac – lit. *pałocius*; adjec. nędzny, lichy – lit. *palaykis, sugruwes*; synon. chata, chałupa – lit. *troba, trobesis*; kuczka, buda – lit. *pyrtele, kieziele, lindini, trobele*; lepianka z gliny – lit. *molini*. Dom Boży, kościół – lit. *Numay Diewa, bažničze, bažniczie*. Dom Rodu, Familijny – (brak odpowiednika). Dom Książęci, Krolewski, Cesarski, – lit. *Numay Kunigayksztiney, Karalyney, Ciesoriney*. Dom wariatow – lit. *numay pusgalviu, netykieliu, pusdulkiu, pasiutieliu*; deriv. domek, domeczek – lit. *trobeli, trobeliki*; domownik – lit. *nuomininkas*; domowy – *numinis*; domowo, po domowemu – *numiskay*; adver. przydomek – lit. *prinumis*.

Rankraštiniam Antano Juškos *Latvių–lietuvių–lenkų kalbų žodyne* (t. I, s. 262) pateikiama namų definicija nėra tokia plati:

Nams, *numas, namaj* – dom. *Namenjks, namininkas, ukninkas* – obyvatel (kto własny dom ma). *Naminikis, namiškis* – domowy (sługa).

Rankraštis Kazimiero Daukšos *Lietuvių–lenkų kalbų žodynas* pateikia šiuos žemaitiškus žodžius su vertimu į lenkų kalbą (p. 48): *Namas* – kamienica, l.m. *Namaj* – dom; *Namiksztis* – domowy; *Naminikas, Namnikas* – domownik, gospodarz; *Naminikca, namnikca* – gospodyni; *Naminikstca* – gospodarstwo; *Namo* – do domu; *Namie* – w domu.

Lauryno Ivinskio *Lenkų–lietuvių kalbų žodyne* (p. 49), nėra išplėtotų kolokacijų, tačiau žodynas pateikia keletą įdomesnių derivatų, gausiai paaiškindamas juos artimos reikšmės žodžiais: Dom – *namaj*; Do domu – *namon*; W domu – *namie*; Dom poprawy – *patajsos namai*; Domak – *namie auges, nebūwielis*; Domator – *damatūras, mūlkis, mūkszas, auges o ne brendes*; Domek – *namelej*; Domowy – *naminis*, domowa wojna – *karione tarp sawes*; Domorosły – *namieaugis*; Domownik – *namiszkis*; Domówstwo – *namiszkej; namun draugiste*.

Su *namais* susiję dvikalbių žodynų straipsniai yra palyginti gerai išplėtoti. Leksika, parinkta pavyzdžiuose, atskleidžia svarbiausius, aktualiausius anuometiniam žmogui namų bruožus. Čia, visų pirma, iškyla aiškėn fizinis namų aspektas – vartojami skirtingų namų pavadinimai, socialinis – išvardijami svarbiausi namo gyventojai, funkcinis – nevienoda namų paskirtis. Pastebimas ir vertinamasis namų aspektas – teigiamai vertinami nuosavi namai bei geri santykiai tarp namiškių;

leksikografų kritikuojami žmogaus užsisklendimas savyje bei psichinės ydos.

II. Anketiniai duomenys

Anketinė apklausa atlikta laikantis programos „EUROJOS“ reikalavimų. Apklausoje dalyvavo Vilniaus universiteto studentai – Filologijos, Istorijos, Medicinos, Fizikos, Matematikos ir informatikos fakultetų bei Tarptautinių santykių instituto bakalaurantai ir būsimieji magistrai. Iš viso tyrimui buvo atsirinktos 120 anketų: 59 anketos tikslųjų mokslų (vaikinų – 17, merginų – 42) ir 61 humanitarinių mokslų (vaikinų – 30, merginų – 31) atstovų. Apklaustos dalyvių buvo prašoma pasamprotauti, *kas jiems yra tikrieji namai ir tikras namas?*

Atsakymai apdoroti pagal EUROJOS projekto metodiką. Atskirai pateikiamos frazės, apibūdinančios NAMUS ir NAMĄ.

Duomenys pateikti taikant simbolius:

N – respondentų skaičius; W – visų respondentų pavartotų frazių skaičius; D – deskriptorių skaičius; Ws – stereotipizacijos rodiklis:

N 120; W 700 frazių; W 558 (Namai) + W 132 (Namas); D 40 (Namai) +1 (Namas);

Ws 13,53 (Namai)

NAMAI, kurie nėra tik pastatas –

1. **tai šeima, namiškiai (S) 58; 10,4%**

šeima 44; visa šeima; mama 2; broliai 2; tėvai 4; mylinti šeima; mama su gardžiu maistu; tėtis su geriausiais pasaulyje patarimais; tėtė, mama; seneliai 3; proanūkiai; ilgaamžiai namai

2. **vieta, į kurią noriai grįžtama (A) 49; 8,8%**

vieta, kur visada norisi ir gera sugrįžti 47; svarbiausia, kad į namus norėtųsi grįžti; vieta, į kurią traukte traukia

3. **suteikia saugumo jausmą (A) 42; 7,5%**

vieta, kur jautiesi saugus 35, saugumo jausmas; saugos garantas; prieglobstis nuo aplinkos, jos supančių sunkumų, nuo pasaulio 5

4. **turi būti jaukūs (C) 38; 6,8%**

jaukumas 32; svarbiausia, kad namai būtų jaukūs 3; svarbiausia ne dydis, o jaukumas; jaukiausia vieta žemėje; įdėta daug darbo kuriant jaukumą

5. **vieta, kur gimei ir užaugai (S) 28; 5,0%**

vieta, kur gimei ir užaugai 24; namai siejasi su nuolatine kartų kaita 2; vieta, kurioje augai 2

6. **vieta, kur gali būti savimi (A) 28; 5,0%**

gali būti savimi 16; nereikia apsimetinėti 2; namiškiai nebandys tavęs pakeisti; jaučiuosi laisvai ir nevaržomai 2; jautiesi laisvas; gali būti individualus, ekspresyvus, nevaržomas; išlaisvina nuo išorėje supančios monotonijos; gali būti savimi su visomis savo nuotaikomis, džiaugsmiais ir

liūdesiais, nieko neslėpdamas nuo savęs ir kitų; galimybė vaikščioti nuogam; gali vaikščioti susivėlęs ir nepasidažęs; jautiesi atsipalaidavęs.

7. **tai daug šilumos (P) 26; 4,7%**

šiluma 24; daug šilumos 2

8. **vieta, kur artimi tau žmonės (A) 25; 4,5 %**

artimi žmonės 15; žmonės, kurie sukuria aplinką; mylimi žmonės 4; žmonės, su kuriais miela ir jauku būti; žmonės, kuriems būdingas panašus mentalitetas, bendravimo ir darbo kultūra; draugai 3

9. **tai jausmų židiny (P) 18; 3,2%**

jausmai 4; jausmų židiny 2; jauti emocinį ryšį; jausmų harmonija; teigiamos emocijos 2; nuoširdumas 2; juokas; išgyvenimai; jausmai, mintys, laimė; jautiesi laimingas 4; laimingas ir nelaimingas 1; barniai ar geros emocijos

10. **tai ramybė (P) 18; 3,2%**

ramybės būsena 17; širdžiai miela ir ramu

11. **vieta, kur tavęs laukia (A) 17; 3,0%**

esi laukiamas 14; kur tavęs laukia 4; esi reikalingas

12. **vieta, kur galima pailsėti (B) 16; 2,9%**

galima ramiai pailsėti 15; atsipalaiduoti nuo darbų rutinos

13. **vieta, kur esi mylimas ir gerbiamas (A) 16; 2,9%**

žmogus gali jaustis mylimas, gerbiamas 15; vyrauja pagarba ir tolerancija

14. **vieta, kur man gera būti (P) 15; 2,7%**

vieta, kurioje tau gera būti 11; ten, kur tau yra geriausia 4

15. **tai miestas / kaimas / valstybė / tėvynė (L) 15; 2,7%**

miestas, o ne konkreti gyvenamoji vieta, namas ar butas; miestas, valstybė, kurioje gyventi gera; mano miestas; vieta, miestas, namas; gimtoji šalis, globali erdvė; gimtinė; gimtasis miestelis; kaimas 2; tėvynė 6

16. **tai bendri išgyvenimai, prisiminimai (A) 14; 2,5%**

prisiminimai 8; prisipildo prisiminimų; vaikystės prisiminimai 2; kur galėtum prisiminti vaikystę, smagias akimirkas; namas turi turėti savo istoriją, kurią galėtum prisiminti; senelių istorijos apie jaunystę; patirti jame išgyvenimai

17. **tai privati nuosavybė (S) 12; 2,2%**

geras namas – savas namas 3; nuosava erdvė 3; asmeninė erdvė; privati asmeninė valda; savo erdvė, į kurią galima kitų ir neįsileisti; neklaidžiotų daugiau dvasių, tik mano; viskas yra natūralu, neperspausta, nėra prievartos; mano paties sukurta, puoselėjama gyvenamoji vieta

18. tai mieli tau daiktai (B) 11; 2,0%

tavo daiktai 2; daiktai, sukeliantys tau malonius prisiminimus; virtuvėje tiksintis laikrodis; namų dekoracijos; šviesūs drabužiai; knygų kolekcija; pradėtos skaityti knygos; patogi lova; šeimos nuotraukos; paveikslai

19. tai naminis maistas (B) 11; 2,0%

mama su gardžiu maistu 3; kur yra kavos, cigarečių ir gitara; kvepia karštais karbonadais ir bulvių koše; arbata; ten valgau; šilta vakarienė; maistas; vakarienė prie stalo šeimos rate; naminis maistas

20. vieta, kur rasi palaikymą ir paramą (A) 10; 1,8%

stiprybė, nes namas tvirtas; stiprybė; patikimumas; užtikrintumas; atrama; palaikymas 4; parama

21. vieta, kur viešpatauja supratimo ir džiaugsmo atmosfera (A) 9; 1,6%

nėra prievartos, liūdesio, visi šypsosi, vieni su kitais dalinasi patirtimi, nuveiktais darbais; visi kartu džiaugiasi net mažiausia smulkmena; pilna juoko, linksma; tėtis su geriausiais pasauly patarimais; namuose gali tikėtis supratimo 4; nėra baimės būti nesuprastam

22. turi dvasią, gerą energiją (P) 7; 1,3%

gyvi namai, kur dvasiniai dalykai gyvi; dvasinis ryšys; kad namai būtų tikrais namais, reikia įdėti dalelę sielos; dvasinio komforto erdvė; žmogaus energijos sanakaupa; vieta, kurioje atrandama sielos ramybė ir net įkvėpimas; tikrieji namai ten, kur širdis

23. tai santarvė (S) 7; 1,3%

santarvė 5; darna

24. namuose turi gyventi gyvūnai (G) 7; 1,3%

gyvūnai 3; šuo 2; šuniukas; dvi katytės; ten, kur smagu žaisti su senu katinu

25. namo dalys (F) 6; 1,1%

židiny; namai be židinio kaip miškas be medžių; pečius; didelė svetainė, kur galėtų susirinkti šeima, mėlynos langinės; šalta drėgna palėpė

26. tai mistinis darinys (P) 6; 1,1%

mistinis, nes pilnas šilumos, meilės, draugystės; šventa vieta; rojus žemėje; burbulas, kuris iškelia tave į dangų; namai lydi žmogų visą gyvenimą, yra viena iš didžiausių vertybių 2.

27. tai ir aplinka (F) 6; 1,1%

su nedideliu sodu 3; pavėsinė; garažas, kur dirbtuvės; didelis sodas; šulinys kieme

28. tai ir lokalizacija (L) 5; 0,9%

užmiestyje; namai turi būti arčiau gamtos, net miške; užmiestyje, turintis sodą ir daržą; puikioje vietoje, gamtos apsuptyje; prie miško

29. tai visas pasaulis (L) 5; 0,9%

nereikia susitapatinti su realiu pastatu, patalpa, tėviške, tėvyne ar kontinentu, tikrieji namai yra (gali būti) visur; visas pasaulis yra tikrieji namai; nesvarbu šalis, kurioje gyvenimi; namai – tai visas mano pasaulis; visas pasaulis, kur galima keliauti ir jaustis kaip namie

30. gali keisti savo vietą (L) 5; 0,9%

namus galima keisti; keičiant namus keičiasi ir vieta, kurioje gali būti saugus 2; namai – vieta, kur negyvename pastoviai; namą galima nešiotis su savimi

31. turi būti šviesūs (C) 5; 0,9%

namai – tai daug šviesos 2; šviesa – tikrų namų atributas; šviesios spalvos 2

32. vieta, kurios pasiilgstama (P) 4; 0,7%

namai – nostalgija 2; tai vieta, kurios pasiilgsi išvykęs; ilgesys

33. namai yra nepakartojamo kvapo (F) 3; 0,5%

namai turi turėti savą atpažįstamą kvapą 2; namai kvapia pjaunama žole ir šviežiomis daržovėmis, svarainių arbata

34. sergsti žmogaus pozityvias vertybes (A) 3; 0,5%

be namų sunyktų ištikimybė, rūpestingumas, meilė; be namų žmogus būtų gobšus, piktas, nenuoširdus; be namų užgestų dorybės židinys

35. vieta, kur galima atsiplėšti nuo problemų (S) 3; 0,5%

atsiplėšti nuo problemų 2; leidžia atsiriboti nuo sunkumų

36. tai namų tradicijos (K) 3; 0,5%

šėimos istorijos, tradicijos 2; šėimos šventės ir tradicijos 3

37. namai skleidžia garsus (F) 2; 0,4%

namai – tai virtuvėje tiksintis laikrodė; namai turi turėti (savą atpažįstamą kvapą), sklindančius garsus

38. namus reikia prižiūrėti (B) 2; 0,4%

namai – tai rūpestis 2

39. namai atspindi tavo asmenybę (A) 2; 0,4%

turėtų atspindėti gyventojų asmenybę 2

40. turi spalvą (F) 1; 0,2%

rausvas namelis, kuriame užaugau

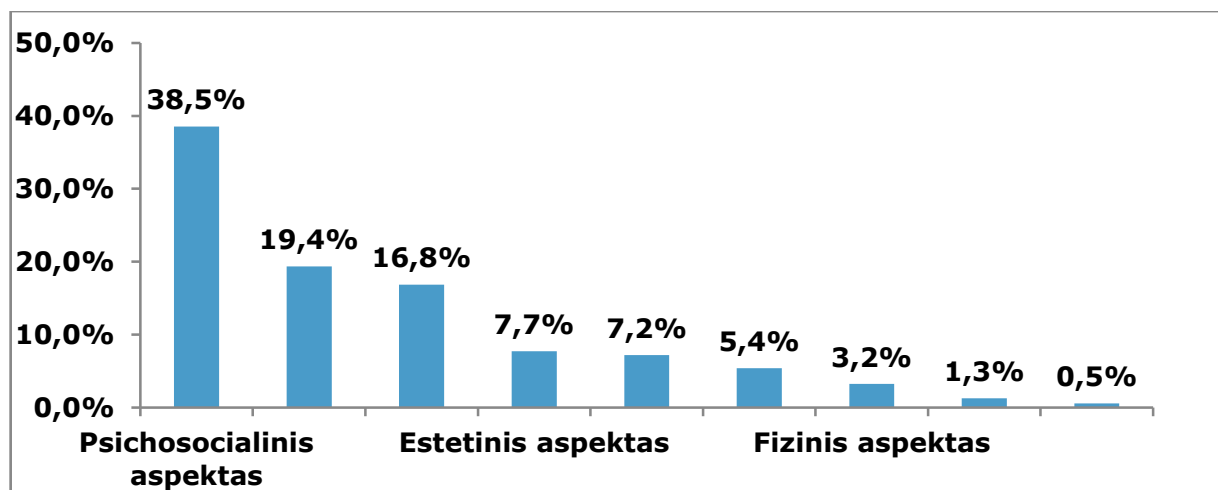
NAMAS – kuris yra pastatas W 132

pastatas (F) 124

statinys 48; pastatas 44; namas – tai pastatas, ne namai 2; tobulas namas yra tvirtas, jam nebaisios vėtra ir liūtys; pakankamas plotas, šviesos kiekis, yra patogumai, šilumos valdymo sistema; daugiau su niekuo kitu jo ir negalėčiau asocijuoti, kaip su ant žemės iškilusiomis sienomis bei stogu; žodis namas iš esmės man asocijuojasi tik su fiziniu jo buvimu, be jokios emocinės prasmės, atvirkščiai nei žodis namai; bet koks pastatas su stogu; realus fizinis pastatas, o ne išgalvotas namas; pastatas, kuriame netrūksta būtinausių baldų ar prietaisų; paprastas namas arba butas; betoninės sienos, stogas, langai; siejasi su pastoge, prieglobsčiu; trijų aukštų vila ant viduržemio jūros kranto; sienos, grindys, stogas; būstas, kuris yra komfortiškas žmogui ir atlieka būstui reikalingas funkcijas; nepučia vėjas ir nelyja lietus; betono, medžio ir stiklo statinys; pastatas, kurio dėka žiema nesušąlame; didelis namas raudonu stogu; realus, neišgalvotas pastatas; suremontuotas pagal mane, interjeras, žavus mano akiai; kokybiškai pastatytas būstas; namas – šaltas, mūriniu bloku, turintis aukštį ir ilgį 2; didelis, mūrinis 2; paprastas mūrinis dviejų aukštų; interjeras turi atspindėti žmogaus pasaulį; kambario sienos, išplanavimas – individualus; patvarus, mūrinis, tvirtas namas; namuose gyvenama, o name egzistuojama; namas ir namai – tai tas pats 4; žodis tikras netinka namui; nesuprantu tokios sąvokos – tikras namas 2.

Kaip rodo analizės rezultatai³, „tikrieji namai“ respondentų apibūdinami visų pirma psichosocialiniu aspektu (socialiniu, psichologiniu), žymiai rečiau estetiniu, buitiniu, lokatyviniu ar fiziniu aspektais. Mažiausiai namų apibūdinimų biologiniu ir kultūriniu aspektais. Procentinis aspektų pasiskirstymas vaizduojamas schemoje žemiau.

1 diagrama. Lietuvis namų bruožai, remiantis anketos duomenimis

³ Detalų tyrimų rezultatų aprašymą žr. Rutkowska, K., Litewski obraz DOMU w świetle danych ankietowych, In: Bielińska-Gardziel, I., Brzozowska, M., et. Żywicka, B., *Wyniki badań ankietowych w ramach programu EUROJOS 2015*, Liublinas (atiduota spausdinti).

Klausime pavartota formuluotė *tikrieji namai / namas* lėmė tam tikrą respondentų namų idealizavimą. Studentų atsakymuose faktiškai nėra minima neigiamų namų bruožų, atvirkščiai – pasireiškia tam tikras mitologizavimas (*rojus žemėje; burbulas, kuris iškelia tave į dangų*). Dažniausiai aptinkamas grįžimo į namus motyvas. Namai suvokiami kaip slėptuvė nuo pasaulio ir jo blogybių. Didelę vertę šiuolaikiniam jaunimui tebeturi šeima, vaikystė, kurios asocijuojasi su laisve ir nerūpestingumu; žmogus jaučia poreikį grįžti į pradžios, buvimo savimi, būseną, mylėti. Tuo pat metu stiprus ir kito pobūdžio ryšys su šeima, kuri faktiškai yra namai ir jungia savyje saugumo, džiaugsmo, santarvės ir paramos pojūčius. Namai taip pat suvokiami jutimiškai: daiktai, aplinka, nors šis namų aspektas labiau siejasi su leksema *namas*. Tik pavieniais atvejais pastebimos namų lokalizavimo visur sferos, t. y. namų suvokimas ir įsivaizdavimas nepriskiriant jiems konkrečios vietos. Šiuo atveju namai suvokiami kaip: tėvynė, kraštas, miestas, miestelis, kaimas arba net kiekviena vieta, kurioje šiuo metu yra žmogus. Taigi, palaipsniui atsiskleidžia kilnojamųjų, kosmopolitinių ar net europietišκών namų vizija.

III. Tekstiniai duomenys

1. Patarlės ir priežodžiai

Didžioji tekstų dalis buvo paimta iš elektroninės patarlių ir priežodžių bazės www.aruodai.lt. Atsižvelgta ir į spausdintinius šaltinius (Grigas 1987; 2000; Lebedys 1956). Iš viso išanalizuota daugiau nei 200 paremių. Iš esmės tirtos patarlės yra liaudies kilmės, patarlės iš literatūros tekstų nebuvo surašytos. Patarlėse išryškėja pagrindiniai lietuvių namų bruožai, atitinkantys tradicinę, tam tikra prasme net archajinę, namų viziją, priešingą šiuolaikiniam namų įsivaizdavimui.

Lietuvių namai suvokiami kaip tvirtovė, sauganti šeimą, jos gerovę ir net žmogaus moralines vertybes. Labai aiški opozicija *namai : pasaulis*, kur pasauliui priskiriamas pavojaus ir priešiško žmogaus atžvilgiu vaidmuo, nors tuo pat metu būtent pasaulis moko žmogų sumanumo, priverčia jį tobulėti. Namai – tai vieta, kurioje žmogus jaučiasi geriausiai; namų vertinimas čia reiškiamas superliatyvinių leksemos „gerai“ formų vartoseną bei namų ir pasaulio opozicija:

[3] *Mano namai – mano tvirtovė.*

Visur gerai, namie geriausia.

Gerai kaip namie po kelionės.

Gerai negerai – svetur ne namai.

Geriausi visgi yra savi namai. Paprastai jie priešpriešinami rūmams, o prilyginami paprastiesiems (skurdiems, ankštiesiems ir žemiems) kaimo namams. Šie savi namai turi skirtingus pavadinimus (*gryčia, pirkia, stuba, gūžta*), dažnai jiems pavadinami vartojami ir deminutyvai (*namučiai, nameliai*). Savuose namuose gerai jaučiasi net šuo. Pavojingi ir priešiški žmogui yra svetimi namai, ypač tie,

priklausantys asmenims, kuriems liaudies kultūroje priskiriamas tam tikrų šeimos santykių sergėtojų vaidmuo (*uošvais, sūnus*); svetimi namai prilyginami pragarui (*pragarai*). Teigiamam požiūriui į namus reikšti pravartūs įvairūs su namų ūkiu, buitimi susiję daiktai, atliekantys taip pat svarbias ritualines funkcijas (*šluota, kačerga*). Tokiu būdu reiškiamos palankios ir nepalankios žmogui sferos. Štai keli pavyzdžiai:

[4] *Kiekvienam savi nameliai artūs.*

Geriau į savo bakūžę susirietus, nekaip į svetimus rūmus stačiom eiti.

Nors ir prasta gryčia, bet sava.

Kad ir negraži stuba, bet gerai, kad sava.

Namuose ir šuva ponas.

Savo namuos ir kačerga gaspadinė.

Namie nors ir po šluota.

Žento namai uošvio nešildo.

Sūnaus namai ne visada tėvą šildo.

Svetimi namai – pragarai.

Namai – tai šeimos gyvenamoji vieta. Šeima sudaro namų pagrindą, jos dėka namai atlieka savo paskirtį. Namiškių vaidmenys paskirstyti – svarbiausias namuose yra jų šeimininkas, kuris kartu yra namų tėvu (panašiai kaip šeimos galva), tuo tarpu šeimininkė atsako už tvarką ir buitinius darbus, be jos namai yra tušti. Šių funkcijų nesilaikymas ir sudrumstimas vertinami neigiamai. Namuose būtinai turi būti vaikų; tai namų širdis; su vaikais ir darbu susijusios, beje, moters pareigos:

[5] *Kaip našlaitis be tėvų, taip namai be gaspatoriaus.*

Šulinys be svirties kaip namai be šeimininko.

Gaspadorium namas laikosi, gaspadine – tvarkosi.

Šeimininkė iš namų žingsnį, o namai nuo šeimininkės dešimt.

Blogi namai, kur vištos gaidžiais gieda.

Netikėk kumele ant kelio, pačia – namie.

Be moteriškės tušti namai.

Namai be vaikų – it varpai be širdies.

Kurti namai be šunų, akli langai be vaikų.

Namas kišt, ožys rišt, ugnelė surausyt.

Namuose žmogus gali išlikti savimi, neslėpti neigiamų emocijų; kitaip nei pasaulio akivaizdoje, kai turi „išsaugoti veidą“:

[6] *Sviete šilkas, namie vilkas.*

Svečiuose angelėlis, o namie – ragana.

Pas kitą – angelas, o namie – velnias.

Natūralią liaudiškosios NAMŲ vizijos dalį sudaro ginčai, kivirčiai bei rūpesčiai:

[7] *Kožni namai su gyvate.*

Nėr tų namų, kur nesibartų niekas.

Nėra namų be kirmėlės.

Nėra to namelio, kad nebūtų kryželio.

Namų barniai ir kregždę iš lizdo išvaro.

Nuolatinis buvimas namuose gali būti išgyvenamas kaip apribojimas ir netgi kalėjimas, ribojantis žmogaus kontaktą su pasauliu:

[8] *Sėdi namie kaip sena teta.*

Kam kalėjimas, jai namai.

Namai – tai vieta, kurioje žmogus valgo, naminis valgis visuomet skaniausias. Iš tikrųjų namai (tėvynė) yra ten, kur yra maistas (duona) – gyvybės pagrindas:

[9] *Kur duona, ten ir namai (ten ir kraštas).*

Namie batviniai gardžiau, negu svečiuos pyragas.

Geriau namie kartu negu pas kitą saldu.

Protinga galva prilyginama sveikiems namams, o žmogaus intelektinių kompetencijų trūkumai suprantami per namo dalių nebuvimą:

[10] *Galva – patarimų namas.*

Tau ne visi namie.

Trūksta vieno balkio.

Gyvenamojo namo statyba sunkus ir varginantis procesas – namas privalo turėti tvirtus pamatus, tam kartais prireikia viso gyvenimo; pastatytas namas reikalauja nuolatinės priežiūros. Svarbios atskiros namo dalys, o ypač sienos, langai, langinės, liudijančios jo tvirtumą, grožį bei atsivėrimą pasauliui:

[11] *Namas pastatyt – tai ne kepurė pakelt.*

Kad pamato nebus, tai namas greit supus.

Netaisysi stogo – supus, neparemsi namų – sugrius.

Namie ir sienos padeda.

Žmogus be Mokslo – kaip namai be langų.

Baužas namas be langenyčių.

Namai – tai pastovus, tvirtas ir stabilus darinys. Šiuos namų bruožus grindžia patarlės, vartojamos kaip posakiai svečiams, skubantiems į namus. Namai turi savo, jiems būdingą ir tik su jais besiasocijuojantį kvapą:

[12] *Namai – ne paukštis, nenulėks.*

Namai – ne kiškis, nepabėgs.

Namai ne blynais dengti: varnos nesules, katės nesuės.

Namai namais ir kvepia.

Patarlės ir priežodžiai iškelia aiškėn du namų aspektus – socialinį ir psichologinį. Namai – tai tvirtovė, erdvė, palanki žmogui, jų jėga slypi tvarkinguose šeimos santykiuose bei teisingoje pozicijoje pasaulio (dažnai priešiško žmogui) atžvilgiu. Žmogus neturėtų ilgam palikti namų, nes tik juose gali išlikti savimi, nors, kita vertus, užsisklendimas savyje gali jam pakenkti – tokiu atveju namai gali tapti kalėjimu. Lietuvių paremijos įspėja žmogų apie svetimą pasaulį ir saugo patriarchalinius santykius šeimoje.

2. Publicistiniai tekstai

Tyrimui išrinkti spaudos (laikraščių ir žurnalų), internetinių portalų bei mokslo populiarinio stiliaus tekstų fragmentai. Iš viso išanalizuota apie 300 citatų. Dėl tam tikrų straipsnio apimties apribojimų čia cituojami tik išrinkti pavyzdžiai, kurie nauju turiniu papildo anksčiau minėtas pagrindines namų charakteristikas arba pagrindžia vertinimo, apie kurį taip pat užsiminta, aktualumą.

Iš publicistinių tekstų išplaukiančios namų charakteristikos siejasi su studentų pasisakymais, surinktais anketavimo būdu; apima taip pat žmogaus gyvenimą ir jo santykį su kitais reguliuojančiais dėsnius, apie kuriuos taip pat byloja patarlės. Namai vis tebėra suvokiami kaip stabili vieta, į kurią grįžtama, kuri yra slėptuvė nuo pasaulio ir kuri apgaubia mus šiluma, meile, suteikia ramybės. Centrinę vietą įsivaizduojant namus užima šeima, namiškiai; tušti ir apmirę yra namai, kuriuos palieka vaikai, iškeliaujantys į platųjį pasaulį, dažnai į kitus namus. Namai tebelieka pasaulio centru, namai suteikia vitalinių jėgų ir formuoja asmenybę. Savo svarbą išlaiko ir santykiai su namiškiais, kurie yra lygūs. Taigi, namai – tai kažkas, kas yra idealu, mažasis dangus:

[13] *Namai – vieta, kur praleidžiame nemažai laiko, sugrįžtame po dienos darbų, ilsimės ir norime jaustis saugūs.* (<http://pasmama.tv3.lt/>)

[14] *Nes kas gi iš tiesų yra namai? Juk ne vieta ir ne sienos, ir ne baldai. Tavo namai ten, kur yra žmogus, kurį myli.* (<http://www.manonamai.lt/>)

[15] *Mano namai – Tauragirė. Joje semiuosi gyvenimo džiaugsmo, čia randu gyvenimo prasmę.* (Hobby, 1996)

- [16] *Tikri namai – tvirti, šeimyniški, kur gyveno kelios kartos, kur viskas patikima, nugludinta ir sušildyta giminės rankų. Tai tarsi pasaulio centras, atrama.* (Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę, 2003)
- [17] *Nuo to, kokie mūsų namai, priklauso visas mūsų gyvenimas.* (Vakarinės naujienos, 1997)
- [18] *Negaliu tiksliai pasakyti, kokie namai turėtų būti. Juk namai visada vieninteliai, jų „pasigaminti“ pats negali. Galbūt namai turėtų būti tokia vieta, kur galėčiau atsipūsti, įgyti jėgų, sustiprėti, užsimiršti.* (Moksleivis, 1995)
- [19] *Kas žmogaus būstas – menkutė trobelė ar prabangi pilis – buvo ir bus vadinamas bendrinio žodžiu „namai“. Juk sakome, rodydami į savo būstą: „Čia mano namai!“ Tiesa, kad žmogui neturėti namų taip pat skaudu, kaip ir neturėti tėvų ar tėvynės.* (Kauno diena, 2000)
- [20] *Liūdni grįžome namo ir pasijutome, kad esame našlaičiai be namų, nes namai, tai ne butas, kur apsigyveni, bet – draugas, žmona, motina, visa tai, su kuo gyveni.* (Gyvenimas drauge su draugu: atsiminimų metmenys apie jaunystės draugą ir žmoną Ona Kazanskienę-Borutienę, 1999)
- [21] *Kai užauga, išeina vaikai, ištuštėja namai.* (<http://archyvas.vz.lt/>)
- [22] *Čia – ne mano namai. Mano namai ten, kur jaučiuosi saugiai, manęs negali nuskriausti. Mano namai – Luka. Mano namai – aš pats. Mano namai ten, kur plaka širdis.* (Upokšnis: moksleivių kūrybos almanachas, 2003)
- [23] *Namai yra vieta, kurioje susipina žmogaus praeitis, ateitis, kelionės, daiktai.* (Verslo žinios, 2006)
- [24] *Gamta, kultūra – tai mūsų ir kūno, ir dvasios namai.* (Lietuvos aidas, 1997)
- [25] *Nereikia kariauti, šeimos židinys – namai – ne mūsų laukas. Nors juose kartėlio daugiausia, bet ir laimės daugiausia. Visur kitur esi svetimas, tik namuose – savas. Tebūnie namai – mažas mūsų dangus!* (<http://www.mignalina.lt/>)
- [26] *Kurti namus – tai nebūtinai statyti namą. Kad namas virstų namais, kartais reikia visai nedaug: matyti ir girdėti, kuo ir kaip gyvena namiškiai. Laikyti savo sūnų – nors jam tik penkeri – sau lygiu. Paklausti, ko jis nori.* (<http://www.mignalina.lt/>)
- [27] *Todėl namai pirmiausia yra žmogiškosios prasmės skleidimosi vieta, kur asmuo gali jaustis saugus, laukiamas, mylimas, gerbiamas, kur juo tikima, pasitikima, kur ir jis pats gali realizuoti savo poreikį rūpintis, globoti, mylėti.* (<http://www.tekstai.lt/>)
- [28] *Namai turi savo kvapą: ne tiek dėl savęs, kiek dėl savo vaiko. Kad kuo ilgiau jam namai kvėpėtų manimi.* (<http://www.tekstai.lt/>)
- [29] *Vieta, kur tikrai galiu būti savimi, atsipalaiduoti iki giliausių sielos kertelių.* (<http://www.asirpsichologija.lt/>)

Labai gerai tekstuose dokumentuojamas ir kitas požiūris į namus. Šiuolaikiški namai jau šiek tiek kitokie, pabrėžiamas jų buitinis aspektas; nors tebeasocijuojasi su naminiu židiniu, visgi namai – tai vieta, kurioje tenkinami kasdieniai poreikiai, saugomas turtas. Namai – tai aplinkos dalis, taigi priklausomi nuo kitų ir paklūstantys madai. Tokie namai gali neturėti savojo „veido“, t. y. jie neprimena žmogaus (*beveidžiai namai*), o gali būti prilyginami daiktui – jachtai arba skylėtai valčiai. Tikrieji namai yra visur, kur yra žmogus, jie neprivalo būti susiję su tikslia vieta. Čia kyla antrų namų, namų pakaitalo, kuriame žmogus atlieka kažkokias visuomenines ar individualias funkcijas ir jaučiasi gerai, sąvoka. Šiuolaikiški namai – tai atviri namai, kuriuose būna svečių:

[30] *R. Mykolaitytės namai – atviri svečiams: „Manau, susikūriau jaukius ir šiltus namus, tad juose mėgsta apsilankyti ir draugai. Nesu naminis žmogus, esu labai sociali ir mėgstu vakarus leisti mieste, tad namai yra vieta, į kurią gera grįžti.“* (<http://www.manonamai.lt/>)

[31] *Kad ir kaip archajiškai skambėtų, man namai – vis dar židinio, ugniakuro vieta. Tik ugniakuras šiais laikais kitoks – tai buities, valgio gaminimo, sukaupto namų turto laikymo vieta. Tai stuburas, prie kurio mes metai po metų lipdome tai, ką vadiname namų aplinka.* (<http://www.asirpsichologija.lt/>)

[32] *Manau, kad kiekvieno žmogaus gyvenime būna tarpsnis, kai jis neprisirišęs: stovi prieš pasaulį apsinuoginęs, be turto, be šeimos ir pasiima iš jo tiek, kiek sugeba, o tada įkyla į žemę kuolelį ir įkuria savo tikrąjį namų židinį.* (<http://www.asirpsichologija.lt/>)

[33] *Žmogus lipdo savo aplinką lyg apsiuvos lerva – prisiderina prie aplinkos, apsaugo save ir praturtina. Tik mūsų prigimtis nėra atsiskyrėliška, todėl socialinis kontekstas ir draugų elgesys skatina mus statyti, pirkti, eikvoti energiją, kad būtume lygūs su kitais.* (<http://www.asirpsichologija.lt/>)

[34] *Dažnam lietuviui namai asocijuojasi su nuosavybe, tad kol jų neįsigyja, tol ir namų nejaučia. [...] Aš manau, kad nuosavybės jausmas reikalingas pasitikėjimui savimi sustiprinti.* (<http://www.asirpsichologija.lt/>)

[35] *Važiuoji šiandien per Lietuvą ir matai: dygsta gyvenamieji namai, brangūs, puošnūs, įmantrūs ir tokie beveidžiai.* (Lietuvos aidas, 1996)

[36] *Namai, kuriuose gera būti, privalo būti harmoningi. Jie įsilieja į šeimą, papildo asmenybes, tokie namai iš tiesų yra jaukūs. Tačiau man bene svarbiausia, kad namai būtų švarūs, erdvūs. Nors, tiesą pasakius, kartais ir maži buteliai, kuriuose daug įvairių daiktų, gali būti jaukūs.* (<http://mieste.delfi.lt/>)

Taigi, tekstų analizė rodo dvi, šiek tiek besiskiriančias viena nuo kitos namų vizijas – namai tebėra tvirtovė, sauganti žmogų nuo pasaulio, ir vieta, kuriai puoselėjami gyvi jausmai, siejami su vertybėmis. Bet lygiagrečiai aiškėja **materialinių, kosmpolitinių, plačiai atveriančių duris**

pasauliui, skirtų gyventi, bet netekusių emocijų (arba jas kontroliuojančių) namų vaizdas. Tokie namai paklūsta madai, gali būti visur.

VI. Sintetinė duomenų analizė

Įvairių rūšių šaltinių, panaudotų kalbiniam ir kultūriniam NAMŲ vaizdui rekonstruoti, duomenys parodo sąvokos genezę, bet taip pat atspindi dabartinę jos būseną. Imantis bandymo pateikti holistinio pobūdžio namų aprašymą, toliau konceptualios charakteristikos bus pateikiamos semantinių aspektų pagrindu, pildant juos trumpu turiniu ir siekiant tokiu būdu atskleisti savybes, sudarančias tiriamo koncepto branduolį ir užimančias periferines sritis jo struktūroje, bei išskirti pagrindinius lietuvių NAMŲ profilius.

Baziniai lietuviui priskiriamo NAMŲ įsivaizdavimo bruožai koncentruojasi ties keliais esminiais semantiniais aspektais. Iš jų ryškiausi – socialinis, psichosocialinis, psichologinis, fizinis ir funkcinis.

Socialinis aspektas menamas jau žodyninėse definicijose, kai vienu iš pagrindinių namų reikšmės komponentų įvardijama 'šeimyna, kartu gyvenantys žmonės'. Namų ir šeimos ryšį pabrėžia gausybė sinonimų, atskleidžiančių papildomų reikšmių: nuolatinio šeimos ryšio su namais (*lizdas*) bei svarbiausios vietos šeimai, jos pradžios vietos (*tėviškė*) komponentai. Daiktavardžio *namai* derivatai vartojami šeimos nariams, atliekantiems skirtingas funkcijas namuose, apibrėžti. Jų socialinė padėtis apibrėžiama santykių su namais pagrindu (*didžianamis* 'kas turi didelius namus', *įnamis* 'neturintis namų'), juos jungia teigiami ir neigiami išgyvenimai (*savanamė* 'iš kartos į kartą perduodama šeimos, vienu namų liga', *namų liga* 'šeimos nešlovė'). Panašios NAMŲ koncepto savybės yra įsitvirtinusios kalbos sistemoje. Anketiniai duomenys parodė, kad ne mažiau namai svarbūs juose gyvenančios šeimos atžvilgiu, naujausiuose tekstuose pirmenybė teikiama atviriems pasauliui namams, kurie nebūtinai turi būti ten, kur gyvena šeima, nors taip pat vertinama šeima, suteikianti saugumo jausmą, kurios nariai turi vienodas teises.

Psichosocialinis aspektas dominuoja atsakymuose į anketos klausimus – šiuolaikinis jaunimas emociškai susijęs su šeima, taigi, ir su namais. Namų sakralizaciją išryškina sisteminiai duomenys – namams priskiriamos svarbios ritualinės funkcijos, namai apgaubiami šiltais jausmais. Tik šių dienų tekstuose namai netenka šios savo aureolės – čia nėra neigiama namų židinio svarba, bet vis labiau aiškiai išskyla emocinio santykio su namais kontrolės faktas, kai žmogus su mielu noru leidžia laiką su jam maloniais žmonėmis, kurie nebūtinai turi būti šeimos nariai. Nors santykiai su namiškiais tebėra svarbūs, pirmenybė teikiama tolerancijai ir partnerystei, lemiančioms, beje, emocinį komfortą.

Žodynų pateikiamuose apibrėžimuose psichologinis aspektas nėra aiškiai minimas, tačiau žmogaus apmąstymuose apie namus pastarasis nuolat aktualus. Tai, kad žmogus gerai jaučiasi

savoose namuose, gali čia išlikti savimi, prisiminti malonias akimirkas (patirtas su šeima), pasikartoja kone visuose namų aprašymuose, nors gausiausiai paliudyta anketose, kuriose yra vienu iš dominuojančių motyvų. Net šiuolaikiniuose tekstuose, kuriuose iš esmės pirmenybė teikiama tam tikrai emocinių ryšių su namais kontrolei, išraišką randa jausminiai ryšiai.

Funkcinis namų aspektas susijęs tiek su archajine namų reikšme (buvimu šeimos gyvenamąja vieta), tiek su paskutine, veikiausiai, vėliausiai išryškėjusia reikšme – buvimo tam tikros institucijos buveine. Savo, kaip nuolatinės žmogaus (šeimos) gyvenamosios vietos, funkciją namai atlieka potencialiai, t. y. dar iki žmogui (šeimai) apsigyvenant juose (*apgyventas namas, tuščias namas*). Namai – tai prieglobstis, slėptuvė nuo pasaulio, kurio bijoma. Tai paliudija gausios patarlės, studentų atsakymai į anketose užduodamus klausimus bei šiuolaikiniai tekstai. Namai gali būti nuolatinė buvimo vieta (*buveinė, gyvenimas*), ką paliudija sisteminiai duomenys, bet taip pat laikina buvimo vieta, ką paliudija iš šiuolaikinių tekstų išrinkti žodžiai (*kekšnamis, kultūrnemis*) bei tekstinė medžiaga, kurioje atsiranda namų sąvoka.

Fizinis aspektas. Žodynuose paprastai *namai* lakoniškai apibrėžiami kaip pastatas; pastatui apibrėžti išsaugotas savarankiškas žodis *namas*. Kaip minėta definicijoje anksčiau, fiziškai suprantami namai apima ir teritoriją aplink juos, sodybą, ką paliudija derivatai (*apynamė*) arba taip pat kolokacijos (*namų aplinka*). Sisteminiai duomenys parodo esant įvairių namų, pastatytų iš įvairių medžiagų (mūrinis, medinis, molinis), gražiai dekoruotų ir menkų, didelių ir mažų. Šiuolaikiniuose tekstuose namai apibūdinami kaip erdvūs, šviesūs, pripildyti šviesos, patogūs gyventi, funkcionalūs. Tvirtai namų pamatai, minimi patarlėse, taip pat randa šiek tiek „sušiuolaikintą“ išraišką ir anketose bei tekstuose – lietuvius tebenori statyti tvirtą ir stabilų namą, aprūpintą visomis būtinomis inovacijomis. Dėl šių priežasčių ne kartą namas netenka savitumo ir tampa *beveidžiu*.

Rečiausias yra **buitinis** namų **aspektas**. Sisteminiai duomenys paliudija tai, kad namai susiję su tam tikrais juose kadaise atliekamais darbais (*pirkia; apieigos; namų ranka; namų darbai*) bei maistu (patarlės). Anketiniai duomenys atskleidžia namų kaip skanių valgių, poilsio bei artimų žmogui daiktų vietos viziją. Stipriau buitinį aspektą pabrėžia šiuolaikiniai tekstai – namai skirti kasdieniams poreikiams patenkinti, juose žmogus laiko savo daiktus, dirba.

Lokatyvinis aspektas, apibūdinantis namų lokaciją už miesto ribų, arti gamtos, lieka nepakitęs, panašų vaizdą išsaugojo ir šiuolaikinis namo vartotojas. Naujam požiūriui atstovauja negausi respondentų grupė, lokalizuojanti namus visur, t. y. nenurodanti konkrečios namų buvimo vietos, aplinkos.

Lietuvio NAMŲ profiliai

Remiantis atlikta analize, būtų galima daryti išvadas apie egzistuojančius du lietuvių NAMŲ profilius. Visų pirma, tai namų vaizdas „paprasto“ žmogaus, glaudžiai susijusio su kaimu ir iš jo kilusio, akimis. Jis namus suvokia kaip šeimos gyvenamąją vietą, o pačią šeimą – kaip tokių namų pagrindą. Šeimos nariai privalo laikytis tam tikrų gyvenimo kartu taisyklių – pasitikėti, užjausti, paremti bei padėti vieni kitiems. Bendri prisiminimai, tradicijos bei papročiai – visa tai jungia šeimą. Ryšys su namais negali nutrūkti – žmogus privalo grįžti į namus, rūpintis jais ir namiškiais. Palikęs namus ilgam laikui, žmogus netenka saugumo jausmo. Namai turi būti šviesūs, jaukūs, šilti, teikti skanų naminių maistą, turėti savo nepakartojamą kvapą, tik jiems būdingą garsą. Namuose visuomet būtina turi kažkas laukti, juose galima pailsėti, užsiimti maloniais dalykais, netgi dirbti. Namai turi stovėti kaime arba užmiestyje, arti gamtos, apsupti miškų ar sodo su pavėsine. Tai **tipiška kaimiškoji namų vizija, romantiškas namų vaizdas, kurio pagrindą sudaro tvirti ryšiai su šeima.**

Antrasis namų profilis atitinka šiuolaikinio inteligento pasaulėžiūrą, kuris gali būti siejamas su kaimu, tačiau yra atviras pasauliui, turi ambicijų sukurti namus visur, kur yra, pirmenybę teikia europietiškomis vertybėms. Namai tokiam žmogui tebelieka jo tėvų ir protėvių gyvenamąją vietą, į kurią jis nori grįžti, bet trumpam, jam svarbu suvokti, kad tokie namai egzistuoja žemėje. Tačiau toks žmogus nejaučia stiprios sąsajos su namais. Jis nori statyti savo namus, kuriuose apsigyvens su mylimais ir palaikančiais vieni kitus artimais žmonėmis; tai turi būti vienai šeimai skirti namai. Tokiais namais irgi reikia rūpintis, nes būtent jie formuoja asmenybę, daro įtaką visam gyvenimui. Taigi, šiuo atveju, išryškėja **europietiško namų vizija.** Tai namai, kurių vieta visur, kur yra žmogus, tačiau **kurie taip pat saugo šeimyninius santykius**, pagarbą bei užtikrina lygias teises visiems jų gyventojams.

LITERATŪRA

Bartmiński Jerzy 1988, Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa, *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 169–183.

Bartmiński Jerzy 1990, Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata, *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 109–127.

Bartmiński Jerzy 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech 2013, Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie stereotypu EUROPY, *Etnolingwistyka* 25, 69–95.

- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława 1998, Profile a podmiotowa interpretacja świata, *Profilowanie w języku i w tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 211–224.
- Butkevičius Izidorius 1958, Tradiciniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 157–173.
- Butkevičius Izidorius 1971, *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*, Vilnius: Mintis.
- Daukantas Simonas 1976, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga.
- Gaudiešiūtė Vaidė 2007, Namai – kaip pasaulio centras, *Žemaičių žemė*, 3, 49–55.
- Grigas Kazimieras 1987, *Patarlių paralelės*, Vilnius: LLTI.
- Grigas Kazimieras 2000, *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. I, Vilnius: LLTI.
- Jasiūnaitė Birutė 2010, „Velnio kėdė“. Mitologinių personažų aplinka frazeologijoje: namai, sodyba, bažnyčia, *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: VU, 29–54.
- Kačinskaitė Indrė, Vytautas Baltrušaitis, Gražina Žumbakienė 2008, *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*, Vilnius: Etninės kultūros globos taryba.
- Klimka Libertas 2011, Lietuvio namai: statybos papročiai ir mitologemos, *Inveniens quaero*, Vilnius: VPU, 721–745.
- Klimka Libertas 2012, Namučiai, *Archiforma* 1–2, 49–57.
- Martinaitis Marcelijus 2000, Namai ir kelionė piršlybų bei šeimos dainose, *Gimtasis žodis* 7, 26–32; *Gimtasis žodis* 8, 18–23.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2014, Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów, Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 71–102.
- Smoczyński Wojciech 1982, Indoeuropejskie podstawy słownictwa bałtyckiego, *Acta Baltico Slavica* XIV, 224–225.
- Smoczyński Wojciech 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: VU.
- Speičytė Brigita 2003, „Sieloj kaip namie“, *Moteris su lauko gėlėmis. Knyga apie Nijolę Miliauskaitę, sudarė ir parengė Gražina Ramoškaitė-Gedienė*, Vilnius, 189–194.
- Statkevičius Vladas 1990, *Statybos papročiai Šilalės rajone. Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, Vilnius: Lietuvos TSR MA Istorijos institutas.
- Stunžinas Robertas 2005, Statybos terminijos sinonimija, *Terminologija* 12, 7–26.

Stunžinas Robertas, 2011a, *Statybos liaudies terminai: disertacija*, Vilnius: LKI.

Stunžinas Robertas, 2011b, Gyvenamojo namo ir pagrindinių jo dalių rūšiniai liaudies terminai, *Terminologija* 18, 142–153.

Vaitkevičienė Daiva 2002, Namų laimė, *Liaudies kultūra* 4 (85), 5–21.

ŠALTINIAI

AŽ – Irena Ermanytė, *Antonimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, <http://blkz.lki.lt>

Daukša – *Wyrazy wyjęte z rękopiśmiennego słownika litewskiego na polski Kazimierza Krzysztofa Daukszy nauczyciela parafialnej szkoły w Birzach*, Rkp. [1836–1844].

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tesktynas*, <http://tekstynas.vdu.lt>

DLKŽ^e – Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 6 pataisytas ir papildytas leidimas: trečiasis elektroninis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, (www.dz.lki.lt – 2011).

Ivinskis – Ona Kažukauskaitė (reng.), *Lauryno Ivinskio lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

Juška – Juška Antanas, *Latvių–lietuvių–lenkų kalbų žodynas I (A–O)*, Rkp. [1975].

LASiS – Bartmiński Jerzy, I. Bielińska-Gardziel (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów I, DOM*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2015.

Lebedys Jurgis 1956, *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: priežodžiai, patarlės, mįslės*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

LEB 1964 – Angelė Vyšniauskaitė (red.), *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: VPMLL, 1999.

LKŽ^e – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt).

Poška – *Słownik języka litewskiego, polskiego i łacińskiego przez Dionizego Paszkiewicza, Żmujdzina*, t. I–II, 1825–1830, Rkp.

„Vakarinės naujienos“

„Moksleivis“

„Kauno diena“

„Verslo žinios“

„Lietuvos aidas“

„Šiaurės Atėnai“

<http://archyvas.vz.lt>

<http://www.mignalina.lt>

<http://www.manonamai.lt>

<http://www.asirpsichologija.lt>

<http://mieste.delfi.lt>

<http://pasmama.tv3.lt>

<http://www.manonamai.lt>

<http://www.bernardinai.lt>

<http://www.tekstai.lt>

Įteikta 2016-09-22
Priimta 2016-10-23